

**Стельмахович Ігор Віталійович** – в.о. начальника Департаменту боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом ДПА України, заслужений юрист України;

**Неживець Олена Миколаївна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри оперативної роботи навчально-наукового інституту підготовки кадрів громадської безпеки і психологічної служби КНУВС

## **КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЮЮТЬСЯ У ПРОЦЕСІ ПРИВАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО МАЙНА**

*Розглянуто проблеми, які виникають у діяльності оперативних підрозділів ДСБЕЗ щодо кваліфікації дій злочинців, котрі вчинюють злочини у процесі приватизації державного майна. Надано систематизацію способів вчинення злочинів в аспекті теорії оперативно-розшукової діяльності.*

*The author of the article points on problems, which are combined with combating and investigation of financial crimes in the sphere of privatisation of state property. There are given ways of committing of such a crimes from the point of view of theory of operative-seavching activity science.*

Згідно до інформації Міністерства статистики України, за останні п'ять років форму власності змінили 12 754 об'єкта, в тому числі 2 654 – загальнодержавної власності, 10 100 – комунальної власності. Більше половини (55 %) до роздержавлення були структурними підрозділами і 45 % – об'єктами незавершеного будівництва, з них 5 658 об'єктів – цілісні майнові комплекси. Водночас оперативними підрозділами Департаменту ДСБЕЗ МВС України було виявлено та зафіксовано більше 4 тисяч злочинів.

З огляду на загальні положення нормативних актів, що регламентують процес приватизації в Україні, аналізуючи кримінальні спра-

ви та оцінюючи результати практичної діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів, можна стверджувати, що на сучасному етапі розвитку нашої держави для її економічної безпеки одними з найнебезпечніших є саме правопорушення у сфері приватизації.

Спектр цих правопорушень досить широкий: розкрадання майна, що приватизується, хабарництво, зловживання посадовим становищем, побори за надання та прискорення оформлення необхідних документів. Загальновідомими стали факти заниження вартості об'єктів, безпідставного списання основних фондів, завищення кредиторської заборгованості, фальсифікації аудиторських документів тощо.

Крім того, злочинці вдаються до дій ще більш замаскованих, утруднених для фіксації, що перебувають на межі злочинів, що вчинюються у сфері приватизації, та злочинів у інших сферах (але які вчинюються таким способом, який передбачає використання процесу приватизації).

Майже всі ці способи вчинення злочинів у сфері приватизації раніш кваліфікувалися практичними працівниками за окремими статтями Кримінального кодексу України (статті вказані за чинним до 2001 р. Кримінальним кодексом України): розкрадання державного або колективного майна шляхом шахрайства (ст. 83); розкрадання державного або колективного майна шляхом привласнення, розтрата або зловживання посадовим становищем (ст. 84); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 148<sup>3</sup>); зловживання владою або посадовим становищем (ст. 165); халатність (ст. 167); одержання хабара (ст. 168); дача хабара (ст. 170); учинення підлогу (ст. 172); приховування злочинів (ст. 186); недонесення про злочин (ст. 187); підробка документів, штампів і печаток, збут їх та використання підроблених документів (ст. 194) [1]. Оскільки у чинному Кримінальному кодексі України бракувало відповідних статей, за якими можна було б кваліфікувати злочинні дії у процесі приватизації, то ця обставина створювала суттєві труднощі в діяльності оперативних підрозділів (щодо фіксації незаконних дій), що дозволяло злочинцям уникати відповідальності та продовжувати вчинювати протизаконні дії. Практичні працівники неодноразово звертались із правовою ініціативою ("знизу"), намагаючись привернути увагу законодавців до вкрай гострої проблеми відкритої розбазарювання національного багатства, розкрадання державної власності й, врешті-решт, обкрадання народу України. Наприклад, низка дій з приватизаційними сертифікатами були по суті злочинами, але через брак відповідної правової норми не було можливості притягнути до відповідальності осіб, які скуповували приватизаційні сертифікати, розміщували їх без дозволу власників, скуповували за рахунок чужих сертифікатів пакети акцій тощо.

Щодо впорядкування процесу приватизації шляхом нормативного правового регулювання, то за роки приватизації прийнято більше 140 законів, постанов, розпоряджень, інших нормативних актів,

деякі з яких суперечать один одному, але все одно частина ключових моментів процесу приватизації залишається поза законом.

Суспільна небезпека таких правопорушень полягала в тому, що як цілісні склади злочинів протягом десяти років (до прийняття нової редакції Кримінального кодексу України) вони не визначалися, а роздроблювалися за окремими статтями кодексу, що, як уже зазначалося, створювало відповідні труднощі для правоохоронних органів, зокрема, у процесі визначення як суб'єктивної сторони (вини, мотиву, цілі), так і об'єктивної (труднощі у визначенні суспільної небезпеки дій, які маскувалися як суспільно корисні). Через прогалини у законодавстві, безліч та недосконалість нормативних актів, що регламентують порядок приватизації державного майна представники тіньового сектора економіки, володіючи значними коштами, дістали можливість приватизувати за мінімальною ціною майно, яке за роки радянської влади було накопичене всім народом.

Слід зазначити, що обидві складові частини такої приватизації "значні кошти" та "мінімальні ціни", у свою чергу, були результатом злочинної діяльності:

"значні кошти" – це, насамперед, кошти, отримані злочинним шляхом, приватизація в цьому разі виступає інструментом їх легалізації;

"мінімальні ціни" – це результат використання посадовими особами законів і підзаконних нормативних актів на свій розсуд, у більшості за певну винагороду (що кваліфікується як конкретні злочини, передбачені Кримінальним кодексом України, наприклад, "хабарництво" чи "зловживання владою або посадовим становищем" [2] тощо, а також як корупційні дії).

У деяких випадках власниками підприємств ставали представники кримінальних угруповань, тобто особи, що мали кошти і легалізували їх шляхом купівлі державного майна. При цьому як наші, так і закордонні злочинні угруповання у процесі приватизації легалізували кошти, отримані злочинним шляхом.

Один із загальноприйнятих способів "відмивання" коштів – придбання нерухомого майна (як житлового фонду, так і нежитлового) шляхом участі у приватизації. Надалі нерухомість після певної "доробки" (капітального ремонту, переведення з житлового фонду у нежитловий чи навпаки тощо) може здаватися у довгострокову оренду під офіси, складські приміщення, магазини тощо або квартири для заможних осіб. У цьому разі отримані від оренди кошти (за умови додержання вимог чинного законодавства при укладенні угод) уже легалізуюватимуться [3].

До процесу приватизації в Україні необмежений інтерес виявляють і зарубіжні мафіозні структури, які намагаються відмивати кошти, зароблені злочинним шляхом, за допомогою придбання державного майна.

Наприклад, кілька років тому Сімферопольське закрите акціонерне товариство придбало на комерційному конкурсі Фонду дер-

жавного майна України 27 % акцій статутного фонду одного з київських заводів. Кримська інвестиційна пропозиція виглядала як обіцянка технічної реконструкції та модернізації підприємства. Документи про виконання цієї інвестиції надійшли до контролюючих органів. Фактично ж обладнання на підприємство не надійшло. Перевіркою встановлено, що сімферопольська фірма представляє інтереси громадянина Ізраїлю. Таким чином, іноземний громадянин легалізував кошти [4]. Подальші варіанти розвитку подій можуть бути такі:

Варіант 1. Подальше доведення підприємства до банкрутства, що істотно зменшує його вартість і придбання по суті за номінальною ціною (ось це і є пряма легалізація коштів шляхом приватизації), з подальшим отриманням легальних прибутків.

Варіант 2. Якщо припустити, що підприємство буде конкурентом для бізнесу іноземця, то для створення монополії він може дозволити собі вкласти нелегально отримані кошти у приватизацію підприємства, потім довести підприємство до банкрутства і, таким чином, надалі отримати прибуток за рахунок встановлення вигідних для нього цін, бо, користуючись тим, що в Україні такого виробництва вже не існує, він може реалізовувати свій товар за такою ціною, яка йому зоманеться (це варіант непрямої легалізації коштів) [3].

Основні способи злочинів, особливості приватизаційних процесів, які використовують злочинці, вчинюючи правопорушення, вивчали такі вчені та практичні працівники, як С.Н. Баліна, В.Ф. Ущоловський [5], М.І. Камлик, О.П. Литвин [6], С.І. Ніколюк [3], Л.П. Скалосуб, П.І. Пилипчук [7], але всі дослідження проводилися на основі застарілої нормативної бази.

Після прийняття нової редакції Кримінального кодексу України (2001 р.) ситуація дещо змінилася, і нині вже діють статті, які передбачають відповідальність за конкретні злочини, що вчинюються у сфері приватизації. Пропонуємо систематизувати способи злочинів, що вчинюються у сфері приватизації, з урахуванням нової редакції Кримінального кодексу, з точки зору теорії оперативно-розшукової діяльності.

Стаття 233 КК України передбачає кримінальну відповідальність за незаконну приватизацію державного, комунального майна і визначає певні дії, за умови вчинення яких особа притягатиметься до відповідальності, а саме:

*Зниження вартості майна через визначення її у спосіб, не передбачений законом.*

Реалізувати такі дії можна таким чином:

- 1) продаж неналежним для об'єкта способом;
- 2) непроведення експертної оцінки або проведення її неналежним чином (у разі її обов'язкового проведення), що мало своїм наслідком зниження вартості майна;
- 3) безоплатна передача у приватну власність (окрім випадків, передбачених законодавством).

*Використання підроблених приватизаційних документів.*

Реалізувати такі дії можна так:

1) використання документів, що містять ознаки інтелектуальної підробки;

2) використання документів, що містять ознаки технічної підробки;

3) ці документи повинні бути використані саме у процесі приватизації, незалежно від способу приватизації чи етапу (підготовка, подання офіційних документів, отримання чи укладення угод тощо).

*Приватизація майна, яке не підлягає приватизації.*

Реалізувати такі дії можна таким чином:

1) укладення договорів купівлі-продажу щодо об'єктів, що мають загальнодержавне значення, казенних підприємств;

2) приватизація об'єктів, що мають культурну або історичну цінність і перебувають під охороною держави;

3) приватизація спеціалізованих підприємств торгівлі, що обслуговують лише громадян, які мають пільги відповідно до чинного законодавства;

4) приватизація закладів культури, будівель соціально-побутового призначення, які споруджені за рахунок коштів державних підприємств (обслуговуючі населення і виключені зі списків об'єктів приватизації за рішенням ФДМУ, місцевих Род відповідного рівня) [2];

5) будь-які об'єкти, які включені до переліку об'єктів, що не підлягають приватизації (затверджений Верховною Радою України у формі прийняття відповідного закону [8] чи Постановою Кабінету Міністрів України [9]).

*Приватизація майна неправомочною особою.*

Реалізувати такі дії можна таким чином:

1) покупцем державного або комунального майна виступає особа, якій чинним законодавством не дозволено або прямо заборонено брати участь у приватизації. Перелік таких осіб визначено безпосередньо в законах і підзаконних нормативних актах, які регламентують порядок приватизації певних груп об'єктів приватизації [10; 11; 12; 13]. Крім того, Державною програмою приватизації [14] стосовно конкретних об'єктів можуть бути встановлені інші обмеження або особливості участі покупців у приватизації, включаючи часткові галузеві та сумарні квоти на придбання юридичними особами державного майна або акцій [2];

2) укладення договору купівлі-продажу між правомочним покупцем державного майна і таким продавцем, який не є належним органом приватизації.

Обставинами, що обтяжують відповідальність осіб при кваліфікації їхніх дій за ст. 233 КК України, є вчинення злочину у великих розмірах (вартість приватизованого майна у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [2]) або вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб.

Стаття 234 КК України передбачає кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо приватизаційних паперів. До приватизаційних

паперів належать державні цінні папери, які засвідчують права власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частини майна державних підприємств, житлового фонду, а саме: приватизаційні майнові сертифікати, компенсаційні сертифікати, житлові чеки.

Дії, за умови вчинення яких особа притягається до кримінальної відповідальності, полягають ось у чому:

*Продаж приватизаційних паперів особою, яка не є власником цих паперів.*

*Незаконна передача приватизаційних паперів особою, яка не є власником цих паперів.*

Визначення таких дій, як складу злочину, зумовлено такими обставинами:

рішення про випуск приватизаційних паперів ухвалюється Кабінетом Міністрів України;

емісія здійснює виключно НБУ;

приватизаційні папери вільному обігу не підлягають;

для приватизаційних паперів передбачено певний порядок обігу;

недостатня врегульованість ринку цінних паперів, прогалини, суперечності та недоробки законодавчих і нормативних актів, що регулюють цей ринок, неефективний контроль за процесом приватизації з боку державних органів створили сприятливі умови для вчинення злочинів на ринку приватизаційних паперів України [3].

*Незаконна купівля або розміщення (будь-яким способом) та інші операції з приватизаційними паперами без належного дозволу.*

Визначення таких дій як складу злочину зумовлено такими обставинами:

приватизаційні папери, придбані з порушенням встановлених правил, є недійсними;

комісійно, представницька та корпоративна діяльність із приватизаційними паперами здійснюється лише з дозволу (ліцензії) ФДМУ;

упродовж 1994–1998 рр. інститути спільного інвестування відігравали роль основного механізму, який забезпечував проведення сертифікатної приватизації. Інвестиційними фондами та компаніями акумульовано 42,6 % приватизаційних майнових сертифікатів від загальної кількості виданих, відповідно довірчими товариствами – 17,03 %. В об'єкти приватизації інвестиційними фондами та компаніями вкрито майже 19,2 млн приватизаційних майнових сертифікатів, що становить 41,98 % від загальної кількості виданих приватизаційних майнових сертифікатів, інститутами довірного управління – 7,8 млн приватизаційних майнових сертифікатів (17,02 % від загальної кількості виданих приватизаційних майнових сертифікатів) [7];

розміщення та інші операції з приватизаційними паперами утворюють склад злочину, якщо посередник, який здійснює ці операції, не має виданої ФДМУ ліцензії на право здійснення таких операцій, на відміну від купівлі приватизаційних паперів, яка при будь-яких умовах є злочином [2].

### *Викрадення приватизаційних паперів.*

Обставинами, що обтяжують відповідальність при кваліфікації дій осіб за ст. 234 КК України, є вчинення злочину повторно або організованою групою, або з використанням службового становища, або особою раніш судимою за один із злочинів, передбачених ст. 233, 235 КК України [2].

Основним негативним фактором, як уже зазначалося, який суттєво утруднює застосування на практиці цієї статті, є те, що видача громадянам готівкових приватизаційних сертифікатів здійснювалася з 2 січня 1995 року, а використання майнових сертифікатів у процесі приватизації завершено 1 травня 1999 року, тобто сертифікаційна приватизація закінчена до появи в Кримінальному кодексі цієї статті. Утім нині ця стаття працюватиме лише у разі виявлення вищезазначених операцій, які були розпочаті в минулому і досі ще не закінчені.

*Стаття 235 КК України передбачає кримінальну відповідальність за недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання і визначає певні дії, за умови вчинення яких особа буде притягатися до відповідальності, а саме:*

*Подання неправдивих відомостей щодо походження коштів, за які приватизується майно.*

Реалізувати такі дії можна так:

1) подання особою сфальсифікованих документів, які свідчать про легальність походження коштів, призначених для приватизації;

2) подання особою справжніх документів, до яких внесено інформацію, що не відповідає дійсності повністю або частково;

3) виготовлення та підроблення таких документів (не складають складу цього злочину, а потребують додаткової кваліфікації за ст. 358 КК України (підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів) або ст. 366 КК України (службове підроблення) [2];

4) подання особою неправдивих відомостей у декларації щодо походження коштів, що поєднано з "відмиванням" коштів, отриманих злочинним шляхом (кваліфікується у сукупності зі ст. 209 КК України (легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом) [2].

*Недотримання вимог щодо подальшого використання приватизованого об'єкта на інших умовах щодо приватизації, встановлених законами та іншими нормативно-правовими актами України.*

Реалізувати такі дії допустимо таким чином:

порушення визначених договором купівлі-продажу строків внесення інвестицій у встановленому обсягу;

порушення терміну сплати за об'єкт приватизації, придбаний шляхом викупу на аукціоні або за конкурсом;

невиконання встановлених строків реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, створених на базі придбаного державного майна;

недотримання зобов'язання щодо збереження профілю діяльності приватизованого об'єкта або кількості робочих місць;

недопущення чи інше перешкоджання працівникам державних органів приватизації проводити перевірки дотримання умов договору купівлі-продажу;

подальший продаж акцій, придбаних на відкритих торгах юридичній особі (групі юридичних осіб), яка надавала послуги з підготовки та проведення цих торгів;

порушення порядку подальшого відчуження приватизованого об'єкта без збереження для нового власника зобов'язань, визначених умовами конкурсу, аукціону або викупу.

Стаття 223 КК України передбачає кримінальну відповідальність за порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів і визначає певні дії, за умови вчинення яких особа притягатиметься до відповідальності, а саме:

*Здійснення випуску (емісії) цінних паперів (акцій, облігацій підприємств чи інвестиційних сертифікатів) у формі їх відкритого розміщення без реєстрації емісії у встановленому законом порядку.*

Реалізувати такі дії можна так:

1) цінні папери, вперше після своєї появи, передаються у власність невизначеному колу громадян чи юридичних осіб безпосередньо емітентом (юридичною особою, яка випускає цінні папери) без попередньої реєстрації;

2) цінні папери, вперше після своєї появи, передаються у власність невизначеному колу осіб за дорученням емітента – торговцем цінними паперами без попередньої реєстрації;

3) відкриття емітентом емісійного рахунку на незареєстровані цінні папери та здійснення операцій з перерахування таких паперів з емісійного рахунку на рахунки покупців чи інших набувачів (при розміщенні цінних паперів у бездокументарній формі);

4) випуск цінних паперів без реєстрації інформації про їх випуск. Особливістю є те, що випуск без реєстрації акцій акціонерного товариства закритого типу не містить складу злочину (оскільки акції поширюються між засновниками – не шляхом відкритого розміщення).

*Внесення в документи, які подаються для реєстрації емісії цінних паперів, свідомо недостовірної інформації, а також затвердження цих документів.*

Реалізувати такі дії можна таким чином:

1) фальсифікація змісту документів, які подаються для реєстрації випуску акцій, як товариств відкритого типу, так і закритого;

2) внесення неправдивої інформації у будь-який, необхідний для реєстрації інформації (про випуск цінних паперів) документ;

3) затвердження будь-якого документа (із необхідних для реєстрації), що містить неправдиву інформацію;

4) заподіяння внаслідок внесення недостатньої інформації до відповідних документів чи їх затвердження великої матеріальної шкоди

(що у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

Звісно, проаналізувати та визначити ознаки, які є умовами кваліфікації дій осіб за певними статтями Кримінального кодексу замало. Для того щоб виявити і зафіксувати ознаки певних злочинів, оперативний працівник має знати основні групи об'єктів приватизації, шляхи і способи приватизації, етапи підготовки до приватизації, особливості приватизації об'єктів певної групи, види злочинів та правопорушень, які притаманні певним способам приватизації, але, на нашу думку, проведена нами систематизація основних способів злочинів дозволить більш ефективно діяти оперативним працівникам при виявленні та фіксації фактів злочинної діяльності у процесі приватизації.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. *Кримінальний кодекс України*: Науково-практичний коментар. – К.: Юрінком, 1994.
2. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України* / М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2005.
3. *Ніколаюк С.І.* Характеристика складних структурних злочинів, що вчинюються у сфері економіки // *Теорія оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України*. – Львів: ЛІВСС, 2000.
4. *Забилук І.* Прихватував завод в Києві іностраницю помещала СБУ // *Факты*. – 2000. – 28 апр.
5. *Баліна С.Н., Ущаповський В.Ф.* Правові основи приватизації в Україні, їх захист від злочинних посягань: Навчальний посібник. – К., 1999.
6. *Компик М.І., Сміян Л.С., Литвин О.П., Баліна С.Н., Короткий М.М.* Приватизація майна в Україні // 36. урядових та відомчих нормативних актів, виданих станом на січень 1994 р.
7. *Попередження та виявлення зловживань на ринку цінних паперів: Метод. рекомендації* / Укл.: Л.П. Скалозуб, П.І. Пилипчак, М.І. Мотрук; За ред. В.І. Литвиненка. – К.: РВВ МВС України, 2001.
8. *Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації*: Закон України від 17 вересня 1999 р.
9. *Про перелік майнових комплексів державних підприємств, організацій, їх структурних підрозділів основного виробництва, приватизація або передача в оренду яких не допускається*: Декрет Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1992 р.
10. *Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)*: Закон України від 6 березня 1992 р.
11. *Про приватизацію державного житлового фонду*: Закон України від 19 червня 1992 р.
12. *Про приватизацію цілісних майнових комплексів державних підприємств та їхніх структурних підрозділів, зданих в оренду*: Декрет Кабінету Міністрів України від 20 травня 1993 р.
13. *Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва*: Закон України від 14 вересня 2000 р.
14. *Про Державну програму приватизації*: Закон України від 22 червня 2000 р.